

УДК 159.938.3:378

ГЕНДЕРНО-ВІКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Мусаелян О.М., аспірант
кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національний авіаційний університет

У статті наведено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей віктимної поведінки студентів вищих навчальних закладів у залежності від їх гендерно-вікових та організаційно-професійних характеристик. Констатовано факт схильності до віктимної поведінки значної частини студентської молоді. Показані особливості схильності до різних проявів віктимної поведінки в залежності від статі, віку, місця проживання, профілю та курсу навчання. Такі особливості виявлено насамперед відносно схильності до саморуйнівної, агресивної, некритичної та безпорадної віктимної поведінки. Визнана доцільність розробки диференційованої програми для попередження віктимної поведінки студентської молоді.

Ключові слова: *девіантна поведінка, аутоагресивна поведінка, віктимна поведінка, студенти, агресивна віктимна поведінка, саморуйнівна поведінка, безпорадна поведінка, некритична поведінка.*

В статье приведены результаты эмпирического исследования психологических особенностей виктимного поведения студентов высших учебных заведений в зависимости от их гендерно-возрастных и организационно-профессиональных характеристик. Констатирован факт склонности к виктимному поведению значительной части студенческой молодежи. Показаны особенности склонности к различным проявлениям виктимного поведения в зависимости от пола, возраста, места проживания, профиля и курса обучения. Такие особенности выявлены, прежде всего, относительно склонности к саморазрушающему, агрессивному, некритическому и беспомощному виктимному поведению. Признана целесообразность разработки дифференцированной программы для предупреждения виктимного поведения студенческой молодежи.

Ключевые слова: *девиантное поведение, аутоагрессивное поведение, виктимное поведение, студенты, агрессивное виктимное поведение, саморазрушающее поведение, беспомощное поведение, некритичное поведение.*

Musayelyan O.N. GENDER AND AGE, ORGANIZATIONAL AND OCCUPATIONAL PECULIARITIES OF STUDENTS' INCLINATION TO VICTIM BEHAVIOR

The article discusses results of empirical investigation of psychological peculiarities of victim behavior in dependence on gender, age, place of residence, speciality and year of study. These peculiarities are mainly found out relative to tendency to self-destructive, aggressive, uncritical and helpless victim behavior. The conclusion is about the need of designing a differentiated program for students' victim behavior prevention.

Key words: *deviant behavior, self-destructive behavior, victim behavior, aggressive victim behavior, hyper-social behavior, addictive and helpless behavior, uncritical behavior, students.*

Постановка проблеми. Проблема девіантної поведінки молоді для України набуває на сьогоднішній день особливої гостроти, оскільки молодь формується в складних соціокультурних умовах економічних і політичних суперечностей, неврівноваженості соціальних процесів, криміногенності суспільства.

Молода людина з характерними для неї емоційною нестійкістю, імпульсивністю дедалі частіше потрапляє у кризові ситуації, що супроводжуються депресивними переживаннями. Саме в юнацькому віці загострюється проблема пошуку сенсу життя, адекватного вибору професії, через що зростає невпевненість у собі, виникають інтимні, особистісні та міжособистісні нега-

рази, що посилюють поведінкові девіації, в тому числі віктимну поведінку. Особливої ваги набуває розв'язання зазначених проблем для студентської молоді у контексті підготовки фахівця-професіонала, здатного до самореалізації особистості.

Ступінь розробленості проблеми. Слід зазначити, що довгий час розвивалося тільки кримінальне направлення віктимології, даний напрям представляють роботи вітчизняних та закордонних дослідників (Г. Гентіг [17], А. Кулієв [3], В. Полубинський [4], В. Рибальська [8], Д. Рівман [9, 10] та ін.).

Однак згодом виникла необхідність системного підходу до даного явища в рамках міждисциплінарного аналізу. З цієї точки зору віктимність може розглядатися

як соціальне явище, як індивідуальна психологічна риса особи з його віктимологічною активністю, як комплекс біопсихологічних особливостей індивіду та як масово соціальне явище.

Таким чином, віктимність та віктимну поведінку особи почали вивчати соціологія, соціальна психологія (В. Еминов [1], А. Мудрик [7] та ін.), психологія особистості (О. Хархан [14], Л. Франк [13] та ін.), психопатологія (В. Рибальська [8] та ін.). На сьогоднішній день дослідження психологічних аспектів віктимної поведінки відбувається на двох рівнях: як наслідок соціального процесу та як індивідуальна девіація.

Термін «віктимність» ввів засновник радянської віктимологічної школи Л. Франк. Спочатку він визначив індивідуальну віктимність «як реалізовану злочинним актом «схильність» стати при визначених обставинах жертвою злочину, чи іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де її об'єктивно можна було уникнути». Пізніше він змінив свою позицію і визнав, що індивідуальна віктимність – це не тільки реалізована, але і потенційна здатність «тих чи інших осіб стати жертвами» [13, с. 210].

Таким чином, віктимність конкретного індивіда представляє собою його потенційну здатність виявитися в ролі жертви злочину в результаті взаємодії особистих якостей із зовнішніми факторами.

Німецький учений Г. Шнайдер також відмітив, що не існує «природжених жертв». Все залежить від набутих людиною в процесі життя фізичних, психічних та соціальних (набутих у процесі виховання) рис. Конкретно вони можуть бути причиною схильності до віктимної поведінки [16, с. 214].

Японський дослідник Я. Міядзава виділив загальну віктимність, яка залежить від віку, статі, напряму діяльності, соціального статусу та спеціальну, яка залежить від психічної, психологічної та емоційної нестійкості. Аналіз кожної з них привів ученого до висновку про те, що при нашаруванні кожного з цих двох типів (віктимності) ступінь віктимності значно збільшується [12, с. 56].

Водночас особливості віктимної поведінки студентської молоді й на сьогодні не достатньо вивчені. Які причини зумовлюють появу схильності до віктимної поведінки у молодій людини, які види віктимної поведінки найбільш характерні для студентського віку, чи пов'язані конкретні види віктимної поведінки з віком, статтю, спеціальністю, профілем навчання, місцем проживання у молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах – це питання, які потребують вирішення. Хоча з окремих досліджень можна зробити припущення про

наявність таких відмінностей, зокрема, гендерних [5; 12]. Як наслідок, на основі публікацій про результати досліджень, які існують на сьогоднішній день, неможливо розробити цілісну, диференційовану програму попередження віктимної поведінки студентської молоді з урахуванням її гендерно-вікових особливостей та організаційно-професійних особливостей.

Мета статті – розкрити гендерно-вікові та організаційно-професійні особливості віктимної поведінки студентів вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні використано такі методи дослідження:

- методика «Дослідження схильності до віктимної поведінки» (О.О. Андроннікової), що представляє собою набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, які направлені на вимір схильності до таких форм віктимної поведінки: реалізована віктимність, агресивна віктимна поведінка, саморуйнівна поведінка, гіперсоціальна поведінка; залежна та безпорадна; некритична поведінка [6];

- аналіз документації, за яким було виявлено гендерно-вікові (стать, вік) та організаційно-професійні (спеціальність, курс навчання) характеристики студентів;

- статистично-математичні методи опрацювання даних (критерій χ^2 – Пірсона, метод рангової кореляції r_s – Спірмена) з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

Вибірку досліджуваних склали 302 студенти вищих навчальних закладів м. Києва віком від 16 до 51 року, яких було розподілено на групи за гендерно-віковими та організаційно-професійними характеристиками:

- за статтю: 67,1% жінок, 32,9% чоловіків;

- за віком: 1) до 18 років (27,2%), 2) 18–20 років (36,1%), 3) 20–25 років (19,0%), 4) понад 25 років (17,7%);

- курсом навчання у ВНЗ: 1) 1 курс (40,7%), 2) 2 курс (30,0%), 3) 4 курс (8,7%) та 4) студенти 1 курсу, які отримують другу вищу освіту (20,7%);

- за спеціальністю: гуманітарний (70,0%) та технічний профіль (30,0%);

- за місцем проживання: жителі міста (89,3%) та жителі села (10,7%).

На першому етапі емпіричного дослідження за методикою О.О. Андроннікової [6] визначено рівні віктимної поведінки студентів вищих навчальних закладів (табл. 1).

Як впливає з даних, наведених у табл. 1, найбільше у студентської молоді виражені показники саморуйнівної поведінки.

Так, високий рівень саморуйнівної поведінки виявлений у 18,4%. Отже, практично п'ята частина студентів, які брали участь у нашому дослідженні, схильні до ризику, жертвності; вони схильні провокувати інших до нанесення їм шкоди або ж до нанесення собі пошкодження. Середній рівень схильності до саморуйнівної поведінки виявлено у 39,7% досліджуваних. Для них є характерною підвищена турбота про свою безпеку, прагнення уникнення помилок, неприємностей. Може призводити до пасивності особистості за принципом «краще нічого не робити, ніж помилятися». Характеризується підвищеною тривожністю, недовірливістю.

У досліджуваній нами групі студентів високий рівень схильності до некритичної поведінки виявлено у 13,4%. Тобто приблизно десята частина молодих людей, які проходили тестування, схильні до некритичної поведінки, виявляють необачність, не вміють правильно оцінювати життєві ситуації. Середній рівень схильності до некритичної поведінки віктимної поведінки виявлено у 26,1% досліджуваних, для яких характерні вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді ведуть до пасивності та страхів. Самореалізуватися молодій людині в такому випадку значно важко, може з'явитися соціальна пасивність, яка призводить до незадоволеності своїми досягненнями, відчуттям роздратування, заздрості.

Як видно з табл. 1, високий рівень схильності до гіперсоціальної поведінки встановлено у 13,1% студентів, які можуть ризикувати власним здоров'ям заради зберігання суспільного порядку, захисту слабшого. Їх поведінка часто є соціально-бажаною та очікуваною суспільством. Середній рівень схильності до гіперсоціальної поведінки характерний для 39,4% досліджуваних молодих людей, які характеризуються пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навколо неї. Діють за принципом «моя хата скраю», що може бути як

наслідком образи на зовнішній світ, так і формування в результаті нерозуміння, ізоляваності від світу, відсутністю відчуття соціальної підтримки та включеності у соціум.

Середню позицію у досліджуваній нами вибірці займають показники агресивної віктимної поведінки: високий рівень виявлено у 7,8% студентської молоді, які у процесі спілкування з оточуючими своїми вчинками схильні провокувати конфліктну ситуацію. Середній рівень схильності до агресивної віктимної поведінки встановлено у 31,1% студентів. Для осіб даного типу характерно зниження мотивації досягнення, спонтанності. Можливий високий рівень образливості. Хоча зовні вони виявляють досить гарний самоконтроль, прагнення дотримуватися прийнятих норм і правил.

У досліджуваній нами групі високий рівень схильності до залежної та безпорадної поведінки виявлено у 4,3% студентської молоді, яка схильна до пасивної поведінки, поведінки жертви і не виказує опір протиправним, агресивним, аморальним діям із боку оточуючих.

Як видно з табл. 1, найменше у студентської молоді виражені показники реалізованої віктимної поведінки. Так, високий рівень реалізованої віктимної поведінки виявлений лише у 0,7% досліджуваних, які доволі часто потрапляють у неприємні та навіть небезпечні для їх здоров'я та життя ситуації.

Але практично дві третини студентів (67,1%), які брали участь у нашому дослідженні, мають середній рівень реалізованої віктимності, тобто внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня.

На наступному етапі емпіричного дослідження встановлено особливості схильності до віктимної поведінки залежно від статі студентів (табл. 2; 3; 4; 5).

Зокрема, з табл. 2 впливає, що рівень схильності до агресивної віктимної поведінки у чоловіків вищий, ніж у жінок (на рівні тенденції, $p = 0,1$).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних студентів за рівнями віктимності

Шкали віктимності	Рівні схильності до віктимної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
саморуйнівна поведінка	41,8	39,7	18,4
некритична поведінка	60,6	26,1	13,4
гіперсоціальна поведінка	47,4	39,4	13,1
агресивна віктимна поведінка	61,1	31,1	7,8
залежна та безпорадна поведінка	66,7	29,1	4,3
реалізована віктимність	32,1	67,1	0,7

Таблиця 2
Розподіл досліджуваних студентів за рівнями схильності до агресивної віктимної поведінки залежно від статі

Стать досліджуваних	Рівні схильності до агресивної віктимної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
чоловіки	59,1	28,0	12,9
жінки	62,8	31,9	5,3

Таблиця 3
Розподіл досліджуваних студентів за рівнями схильності до гіперсоціальної поведінки залежно від статі

Стать досліджуваних	Рівні схильності до гіперсоціальної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
чоловіки	55,6	33,3	11,1
жінки	42,9	42,9	14,3

Виявлена більша схильність студенток порівняно зі студентами до залежної та безпорадної поведінки (табл. 4).

Таблиця 4
Розподіл досліджуваних студентів за рівнями схильності до залежної та безпорадної поведінки залежно від статі

Стать досліджуваних	Рівні схильності до залежної та безпорадної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
чоловіки	58,3	39,6	2,1
жінки	70,7	23,9	5,4

Таблиця 5
Розподіл досліджуваних студентів за рівнями схильності до саморуйнівної поведінки залежно від статі

Стать досліджуваних	Рівні схильності до саморуйнівної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
чоловіки	54,2*	27,1*	18,8*
жінки	35,9*	45,7*	18,5*

* – відмінності статистично значущі за критерієм χ^2 на рівні $p < 0,05$

Як видно з табл. 2, високий рівень схильності до агресивної віктимної поведінки виявлений у 12,9% досліджуваних студентів чоловічої статі й лише 5,3% – жіночої. Натомість низький рівень схильності до агресивної віктимної поведінки виявлений у 59,1% чоловіків і 62,8% жінок. Отримані результати узгоджуються з даними

інших дослідників про вищий рівень фізичної агресії чоловіків порівняно з жінками [6, с. 31; 18; 19].

Крім того, виявлено (табл. 3), що високий рівень схильності до гіперсоціальної поведінки встановлено у 14,3% досліджуваних студентів жіночої статі й лише у 11,1% – чоловічої. Тоді як низький рівень схильності до гіперсоціальної поведінки виявлений у 42,9% жінок та 55,6% – чоловіків (на рівні тенденції, $p = 0,1$).

На думку Д. Майерса [5], жінки живуть у більш структурованому світі, що позначається на вищому, порівняно з чоловіками, рівні їх конформності, в тому числі й до соціальних норм. Саме цим, на наш погляд, можна пояснити той факт, що у студентів жіночої статі виявлений більш високий рівень схильності до гіперсоціальної поведінки, ніж у чоловіків (табл. 3).

З даних, наведених у табл. 4, випливає, що високий рівень схильності до залежної та безпорадної поведінки виявлений у 5,4% досліджуваних студентів жіночої статі, й лише у 2,1% – чоловічої. Разом із тим низький рівень схильності до залежної та безпорадної поведінки виявлений у 70,7% жінок і 58,3% – чоловіків (на рівні тенденції, $p = 0,1$). Отримані результати узгоджуються з даними інших дослідників про вищий рівень залежної та безпорадної поведінки у жінок порівняно з чоловіками. Так, дослідження В. Шакіної показують, що в сім'ях на сьогоднішній день досить часто спостерігається дисбаланс та нерівність у стосунках між чоловіком та дружиною. Жінки займають залежну позицію і нерідко терплять насильство у сім'ї [15].

Також у досліджуваних студентів – жінок, констатовано вищий рівень схильності до саморуйнівної поведінки, ніж у чоловіків (табл. 5).

Як видно з табл. 5, лише третина студенток жіночої статі (35,9%) характеризуються низьким рівнем схильності до саморуйнівної поведінки, тоді як серед чоловіків таких більше половини (54,2%). Разом із тим середній рівень схильності до саморуйнівної поведінки виявлений у 45,7% студенток жіночої статі проти 27,1% чоловічої ($p < 0,05$). На думку В. Полубинського часто люди, схильні до ризику, жертвності, які провокують інших до нанесення їм шкоди, знаходяться у тій чи іншій залежності від злочинця (мати, жінка, дитина, співмешканка) та за характером доволі боязливі [2; 4]. Саме це, на наш погляд, може спричинити схильність жінок до саморуйнівної поведінки.

На наступному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості схильності

до віктимної поведінки залежно від віку досліджуваних студентів (табл. 6).

Так, констатовано вікові особливості схильності студентської молоді до саморуйнівної поведінки: з віком така схильність зменшується (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл досліджуваних студентів за рівнями схильності до саморуйнівної поведінки залежно від віку

Вік досліджуваних	Рівні схильності до саморуйнівної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
до 18 років	55,0	27,5	17,5
18–20 років	41,2	33,3	25,5
20–25 років	37,9	44,4	18,5
понад 25 років	23,8	71,4	4,8

З табл. 6 випливає, що рівень схильності до саморуйнівної поведінки найвищий у студентів 18–20 років (25,5%), натомість у віковій групі понад 25 років він виявлений лише у 4,8% досліджуваних (на рівні тенденції, $p = 0,1$).

Подібні результати було встановлено й щодо схильності студентів до віктимної агресивної поведінки (на рівні тенденції $p = 0,1$) та схильності до некритичної поведінки ($p < 0,05$). Тобто, найвищі показники виявлено у студентів до 20 років, а з віком така схильність стає меншою.

На наступному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості схильності до віктимної поведінки залежно від профілю навчання (табл. 7; 8).

Таблиця 7

Розподіл студентів за рівнями схильності до саморуйнівної поведінки залежно від профілю навчання

Спеціальність	Рівні схильності до саморуйнівної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
гуманітарного профілю	36,8	45,3	17,9
технічного профілю	53,3	26,7	20,0

Як видно з табл. 7, лише третина студентів гуманітарного профілю (36,8%) характеризуються низьким рівнем схильності до саморуйнівної поведінки, натомість серед студентської молоді технічного профілю таких – більше половини (53,3%). Разом

із тим високий рівень схильності до саморуйнівної поведінки виявлений у 20,0% студентів гуманітарного профілю проти 17,9% студентської молоді технічного профілю ($p < 0,05$).

Подібні результати виявлено й щодо схильності студентів до некритичної поведінки (табл. 8).

Таблиця 8

Розподіл студентів за рівнями схильності до некритичної поведінки залежно від профілю навчання

Спеціальність	Рівні схильності до некритичної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
гуманітарного профілю	54,2*	30,2*	15,6*
технічного профілю	75,6*	15,6*	8,9*

* – відмінності статистично значущі за критерієм χ^2 на рівні $p < 0,01$

Як видно із табл. 8, лише 8,9% студентів технічного профілю характеризуються низьким рівнем схильності до некритичної поведінки. Тоді як серед гуманітарного профілю таких – 15,6%. Високий рівень схильності до некритичної поведінки виявлений у 75,6% студентів технічного профілю проти 54,2% гуманітарного профілю ($p < 0,01$). Встановлені результати потребують додаткового аналізу та пояснення, оскільки значна частина «гуманітаріїв» – особи жіночої статі, а «технарів» – чоловічої.

На наступному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості схильності до віктимної поведінки залежно від курсу навчання (табл. 9).

Таблиця 9

Розподіл студентів за рівнями схильності до некритичної поведінки від курсу навчання

Курс навчання	Рівні схильності до некритичної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
1	65,6	16,4	18,0
2	61,9	26,2	11,9
4	75,0	16,7	8,3
студенти 1 курсу, які отримують другу вищу освіту	38,5	53,8	7,7

З табл. 9 випливає, що рівень схильності до некритичної поведінки найвищий у студентів 1 курсу (18,0%), натомість у студентів 1 курсу, які отримують другу вищу освіту, він виявлений лише у 7,7% досліджуваних (на рівні тенденції $p = 0,1$). На наш погляд, отримані результати можна пояснити тим, що вік студентів 1 курсу 16–18 років, а вік студентів 1 курсу другої вищої освіти 25–51 рік. Чим старше людина, тим більш самостійною та незалежною вона стає, з'являється більш критичне осмислення життя та своїх вчинків, поступово людина оволодіває конструктивними видами поведінки, відповідно схильність до віктимної поведінки у більшості людей знижується.

На заключному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості схильності до саморуйнівної поведінки залежно від місця проживання (табл. 10).

З даних, наведених у табл. 10, видно, що лише у 14,4% студентів міста високий рівень схильності до саморуйнівної поведінки, натомість серед студентської молоді, яка проживає у селі – 40,0% студентів мають високий рівень. Разом із тим низький рівень схильності до саморуйнівної поведінки виявлений у жителів міста – 44,1% проти 26,7% молоді, яка проживає у селі ($p < 0,05$).

Таблиця 10

Розподіл студентів за рівнями схильності до саморуйнівної поведінки

Місце проживання	Рівні схильності до саморуйнівної поведінки, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
місто	44,1*	41,5*	14,4*
село	26,7*	33,3*	40,0*

* – відмінності статистично значущі за критерієм χ^2 на рівні $p < 0,01$

Студенти, які народилися й проживають у сільській місцевості, мають вищий рівень схильності до саморуйнівної поведінки, ніж жителі міста ($p < 0,01$). На наш погляд, одержані результати можна пояснити, з одного боку, доволі несприятливими факторами проживання у сільській місцевості (важка праця, особливо у літній період; обмежені можливості для дозвілля та ін.), а з іншого – надмірним емоційним навантаженням через необхідність адаптації до проживання у великому місті, які в сукупності й можуть сприяти схильності до саморуйнівної поведінки.

За іншими шкалами статистично значущих відмінностей у схильності студентів до віктимної поведінки залежно від їх гендер-

но-вікових і організаційно-професійних характеристик встановлено не було.

Висновки. Виявлено високий рівень схильності студентської молоді вищих навчальних закладів до віктимної поведінки: саморуйнівної, некритичної та гіперсоціальної поведінки і, дещо менше – до агресивної віктимної та залежної й безпорадної поведінки. При тому практично дві третини студентів, які брали участь у дослідженні, мають середній рівень реалізованої віктимності.

Визначено особливості схильності студентів вищих навчальних закладів віктимної поведінки залежно від статі, віку, місця проживання, курсу та профілю навчання. Виявлено, що рівень схильності до саморуйнівної, гіперсоціальної, залежної та безпорадної поведінки у жінок вищий, ніж у чоловіків. Натомість рівень схильності до агресивної віктимної поведінки вищий у чоловіків, ніж у жінок.

Констатовано вікові особливості схильності студентської молоді до саморуйнівної, віктимної агресивної та некритичної поведінки: з віком така схильність є меншою. Подібні результати виявлено й щодо курсу навчання студентів.

Визначено, що рівні схильності до некритичної та саморуйнівної поведінки у студентів гуманітарного профілю вищі, ніж для студентства технічного профілю.

Констатовано, що рівень схильності до саморуйнівної поведінки у жителів села вищий, ніж у жителів міста.

Відповідно доцільним уявляється необхідність розробки диференційованої програми попередження віктимної поведінки молоді зокрема та девіантної поведінки людини взагалі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та апробації диференційованої програми попередження віктимної поведінки молоді з урахуванням їх гендерно-вікових та організаційно-професійних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Криминологія: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 800 с.
2. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В.Н. Кудрявцев – М. : Проспект, 2007. – 176 с.
3. Кулієв А.Ю. Проблеми статистичного обліку і запобігання віктимізації населення / А.Ю. Кулієв // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 126–129.
4. Курс советской криминологии. Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник : [учеб. пособие] / Г. В. Дашков, В.Н. Кудрявцев,

- В.В. Панкратов и др. ; под ред. В.Н. Кудрявцева и др.; М. : Юрид. лит., – Т. 1. – 1985. – 416 с.
5. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс; пер. с англ. В. Гаврилова, С. Шпак, С. Меленовской [и др.] – СПб. : Питер Ком, 1998. – 684 с.
6. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы / И.Г. Малкина-Пых – М. : Эксмо, 2006. – 1008 с.
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика : Учебник для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик; 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с.
8. Рыбальская В.Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская // Виктимология и профилактика правонарушений. – Иркутск, 1979. – С. 68–69.
9. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : [учеб. пособие] / Д.В. Ривман – Л., 1975. – 153 с.
10. Ривман Д.В. О содержании понятия «виктимность» / Д.В. Ривман // Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Л.: ВПУ МВД СССР, 1974. – С. 18–28.
11. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : [монография] / В.А. Туляков – Одесса: Юридическая литература, 2000. – 336 с.
12. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии: пер. с япон. / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.Н. Еремина. – М.: Прогресс, 1989. – 163 с.
13. Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе : Ирфон, 1977. – 237 с.
14. Хархан О.М. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук, 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.М. Хархан. – Сімферополь, 2006. – 20 с.
15. Шакина В.А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждения: автореф. дис. ...канд. юрид. наук, 12.00.08 / В.А. Шакина. – Иркутск, 2002. – 22 с.
16. Шнайдер Г.И. Криминология / Г.И. Шнайдер; под общ. ред. Л.О. Иванова ; пер. с нем. – М. : изд. группа Прогресс–Универс, 1994. – 504 с.
17. Hentig H. The Criminal and his Victim. Hades in sociobiology of Crime / Hentig H. – N.V., 1948. – 384 p.
18. Mendelsohn B. The origin of doctrine of victimology / B. Mendelsohn // Excerpta Criminologica. – 1963. – Vol. 3. – № 4. – 239 p.
19. Viano E. Stereotyping and prejudice: crime victims and criminal justice system / E. Viano // Scandinavian studies on crime and crime prevention. – 1996. – Vol. 5. – № 2. – 345 p.